

Мирослав Янакиев

РЕДАКТИРАНЕТО КАТО НАЧИН ЗА РАЗЯСНЯВАНЕ НА ЛИНГВИСТИЧНИ ПОНЯТИЯ*

В учебника по български език за осми клас на нашите средни трудово-политехнически училища (автори: К. Попов, Л. Андрейчин, Ст. Стойков, М. Янакиев и Д. Иванов, София, 1974, с. 109) стилистиката се характеризира между другото и като наука за редактирането. На понятието, назовавано с термина „редактиране“, логическо определение „чрез посочване на най-близкия му род и на видовото му отличие“ не се дава. Това не е случайно. Имаме работа с пределно общо в рамките на стилистиката понятие, подобно на понятието, назовавано с термините „множество“, „съвкупност“, „ансамбъл“ в днешната математика.

Естествено е, че преди да се осъзнае като най-общо понятие на науката стилистика, редактирането се разбира „по-тясно“. Постепенно става ясно, че много видове дейност, изучавани от лингвистиката, имат толкова общи черти с редактирането, че можем и тях да разглеждаме като видове редактиране и по този начин да разширим обема на понятието редактиране. Така постепенно стилистиката намира своя, стилистична страна в твърде голямо многообразие от явления, за които по-рано не се е допускало, че имат и такава страна, че може да бъдат разглеждани и под такъв „стилистичен ъгъл“.

Днес под редактиране учениците с голяма практическа полза за себе си свикват да разбират не само всяка промяна в съобщението, внесена от автора или от друго лице (редактор), независимо от големината на редактираната част от съобщението, но и всяко подозрение у реципиента, че съобщението представлява резултат от някакви изменения, извършени от автора на съобщението съзнателно или несъзнателно.

Много важно от теоретико-познавателно гледище е, че учениците, като осъзнават общото между редактирането в тесен смисъл на думата, т. е. работата над черновата, и редица други дейности (операции), извършвани със съобщението, т. е. имащи за обект съобщението, през цялото време са задължени да остават... диалектици. Редактирането е дейност, която в най-обикновения, житейски тесен смисъл на думата представлява последователност от *малки* промени (на букви, думи, рядко на цели изречения), извършвани в нещо, спрямо размера на промените *много голямо* – целия текст, цялото съчинение, цялото съобщение. През цялото време,

* В сб. *Съвременни проблеми по обучението по роден език*, София, 1979, с. 7–30.

когато редактираме, сме принудени да следим как ще се отрази малка промяна върху цялостния ефект на текста и виждаме, така да се каже, в действие как функционира законът за диалектичката връзка и взаимозависимост между частите на цялото и цялото.

Става ясно, че обикновено, по правило, малка промяна в голямо съобщение слабо се отразява върху ефекта на цялото съобщение, но голям брой малки промени редовно довеждат до вече значително (съществено, качествено) изменение на този ефект. Прекрасна демонстрация на закона за прерастването на количественото натрупване в качествен преход! В съчинението на един ученик има много правописни грешки, но иначе то е умно написано. Оценката на съчинението е: слаб (2). Поправяме многобройните правописни грешки, всяка от които е „дребничък пропуск“ като единичен факт, т. е. редактираме съчинението чрез многобройни „дребнички“ редакции. Преписано на чисто след такова редактиране съчинение получава оценка добър (4) или даже много добър (5), ако го дадем за оценяване на друг преподавател.

Но такива съчинения, в които е нужно да се направят промени само от най-дребен размер, макар и много на брой, за да се измени оценката им, в училищната практика се срещат много рядко. Обикновено, когато в едно съчинение се налага редактиране, за да се отстранят правописни грешки, не по-малко се изисква редактиране, за да се усъвършенствуват и по-големи от по една-две букви части. Още веднъж се проявява принципът за диалектичката връзка между различни по размер и по тип части от целия текст.

Учениците почват да мислят с термините на практическата стилистика като наука за редактирането, да гледат на всеки текст като на резултат от по-сложна или по-проста редакционна работа. Обикновено, както те знаят от собствената си работа над черновите, сложна ли е тази работа, или е по-проста, тя е многостепенна, даже и когато не е отразена нейната многостепенност в черновите. Ученикът привиква да си представя етапите на редактирането като последователност от два и само два типа елементарни (прости, приемани за неделими на части) редакции: добавяне (плеонизация, плеонастична редакция) и съкращаване (брахилогизация, брахилогична редакция). Заместването (например на буква с буква или букви, на дума с дума или думи) той вече осъзнава като последователност от две елементарни редакции – добавяне на заместника и съкращаване на заместваната част от изречението. Разместването също се оказва последователност от добавяне на някакъв израз на определено място в съобщението и съкращаване на същия израз на друго място в съобщението.

Чрез редактирането учениците сполучват да си изяснят едно фактически твърде неясно лингвистично понятие, понятието *синонимия*. В опряното на редактирането изучаване на практическата стилистика синонимия се оказва отношението между подложения на редактиране израз и израза, който се получава в резултат от редактирането. Става ненужно, когато характеризираме синонимията, да се позоваваме на съвършено неясното понятие „близост по значение“, и престава да ни безпокои фактът, че Аристотел, който въвежда в обиход термина *синоними*, дава за пример на синонимно отношение отношението между думите... *човек* и *вол*, като обосновава твърдението си с принадлежността и на човека, и на вола към категорията на животните.¹

Нещо повече, ликвидира се едно недоразумение, което господства в съзнанието на много лингвисти. Учениците разбират, че синонимията е отношение между частично еднакви изрази, защото знаят, че се редактира винаги част от израз – самото понятие редактиране, както беше посочено, изисква да мислим за частична промяна на израза. Като се съпоставя изразът, преди да бъде подложен на редактиране (началният синоним), с израза, получен в резултат от редактирането (редакционния синоним), намира се материал, който дава възможност да се разработи ясна класификация на синонимите.

Как изглежда синонимията, разяснявана чрез редактирането, е най-добре да се покаже чрез пример. Съобщава се на учениците, че на въпрос „Къде изчезнаха баща ти и майка ти?“ един младеж е отговорил на приятеля си: „Родителите ми се качиха на седмичката.“ Предлага се да редактират това съобщение, без да се дават други указания, но резултатите от редактирането се иска да бъдат записани всеки на отделно листче и да бъдат номерирани и подписани. Някои ученици успяват да направят по три-четири редакции на израза, но мнозинството се задоволяват с по една-две и обикновено тези редакции са едни и същи за огромния брой от учениците.

Взема се за съпоставка най-честият от редакционните синоними. Той е „Родителите ми се качиха на трамвай номер седем“. Посочва се общата част на началния синоним и избрания редакционен синоним: *Родителите ми се качиха на*. Това е общата част само, така да се каже, „в първо приближение“, защото в седмицата и трамвай номер седем има също общи части – основата на числителното седем, но на първо време и първото приближение стига, за да се покаже строежът на синонимите.

Общата част на синонимите е уместно да се нарича тяхна *тавтологична част*. Остатъците, които получаваме, като отстраним

1 Аристотел, Категории, I, 3. Срв. и Топика, 4, 3, 2.

от всеки синоним тавтологичната част, диференцират, оразличават синонимите един от друг. Поради това те са техните *диакритични части* (или *диакритики*).

Именно това е недоразумението, което води до затрудненията в разясняването на понятието синонимия без помощта на редактирането – много лингвисти са склонни да наричат синоними не истинските, целите, частично покриващи се изрази, които са близки по значение именно поради тези тавтологични части в тях, а диакритиките им, т. е. тъкмо тези части от синонимите, по които те се различават един от друг.

Ако все пак в диакритиките на синонимите се вижда „близост по значение“, вижда се по две причини. На първо място, в диакритиките обикновено има еднакви морфемни като основата на числителното седем в приведенния пример. На второ място, диакритиките се възприемат не отделно от всякакъв контекст, а винаги, така да се каже, чрез „обратно редактиране“, като в съзнанието на реципиента автоматично се възстановява някакъв предполагаем начален синоним чрез плеонастично редактиране, т. е. диакритиката се смята за брахилогичен редакционен синоним на по-голям израз.

Чрез обратното, реставрационно редактиране на изрече се обясняват добре процесите, които са довели до определението на синонимите като „думи с еднакво или близко значение“, определение, състоящо се изцяло от неясни съставки. Аристотел дава основание да наричаме *човек* и *вол* синоними, което „на езика на редактирането“ може да се представи така: *човек* е резултат от брахилогична редакция на изрече *животното човек*, а *вол* е резултат от брахилогична редакция на изрече *животното вол*. Тези, възстановени чрез обратна плеонастична редакция на *човек* и *вол* изрази, са синонимни, защото имат явна тавтологична част – „животното“.

За тях можем да кажем, че имат нещо общо в значението си, защото това „общо“ е тавтологичната им част. То е нещо напълно наблюдаемо. Само че е необходимо в традиционното определение на синонимите да се простим с думата „думи“. Впрочем в училищната практика неведнъж се е случвало разумни, трезво мислещи ученици да се учудват защо в определението на синонимите се говори за „думи“, а в синонимните речници постоянно се срещаме със словосъчетания сред списъците от синоними на една дума.

Затова в практическата стилистика, построена на основата на редактирането, синонимията се характеризира като отношение между *изрази*, а не като отношение между *думи*. С термина израз обаче се назовава не само словосъчетанието. Терминът израз е термин, с който се назовава всеки откъс от съобщение независимо от това колко голям е: окончание, афикс, корен, дума, словосъче-

тание, съдържащо по принцип неограничено количество думи, та и съчетание от дума или думи и части от дума или думи (например в практическата стилистика е необходимо да се разглежда като израз не само словосъчетанието *ще те натупам*, но и коренът *туп* в това словосъчетание, и това, което остава от *ще те натупам*, като „извадим“ от него *туп*, т. е. амфиморфемата *ще те на ... ам*).

Понятието синоними се налага да бъде разширено за нуждите на практическата стилистика и в друго отношение. Естествено е в наборите от синонимни изрази, събирани по посочения по-горе начин, да попаднат и изрази, които като цяло са част от други изрази. Например в набора от редакционни синоними на *„Родителите ми се качиха на седмичката“* може да се окаже и *„Качиха се на седмичката“*, т. е. ако се абстрахираме от „дребната“ словоредна промяна, имаме работа с брахилогична редакция на началния синоним.

Другояче казано, синонимни са не само изразите, които съдържат тавтологична съставка, но и изрази, от които единият като цяло се съдържа в някой от другите, т. е. състои се само от тавтологичната съставка на синонимните изрази.

Остава да обърнем внимание на учениците (обикновено сами те не се сещат за това), че като редактираме чрез разместване и чрез повторение (повторението на част от изречението е вид плеонастична редакция), също получаваме редакционни синоними на началния синоним. Така например в листчетата с редакционни синоними на *„Родителите ми се качиха на седмичката“* нямаше нито един чисто еналагичен, т. е. получен само чрез размествания на частите на началния синоним, и нито един диплологичен, т. е. получен чрез повторение на част от началния синоним. Но учениците се съгласиха, че напълно възможни редакции на *„Родителите ми се качиха на седмичката“* са и *„Качиха се родителите ми на седмичката“* (еналагична), и *„Родителите ми се качиха на седмичката, на седмичката“* (диплологична).

Сега въвеждането на понятието синонимия е завършено. Набелязана е и особена, малко приличаща на съществуващите класификация на синонимните отношения. След като е усвоено разграничението „начален синоним // редакционен синоним“, с помощта на ясната типология на редакциите за всеки редакционен синоним може да се намери място, безспорно, недвусмислено място, в класификацията на синонимите. Той може да бъде (най-често) *тропов*, ако е получен чрез тропова редакция, т. е. ако в началния синоним някаква част е заменена с друг израз. Той е *плеонастичен*, ако е резултат от плеонастична редакция. Той е *брахилогичен*, ако е резултат от брахилогия. Той е *еналагичен*, ако се отличава от началния синоним само по това, че в него същите части (изрази) са подреде-

ни по друг начин. Естествено отношението между началния и редакционния синоним може да бъде и по-сложно, но известно е (става понятно това и на учениците), че цялото многообразие от отношения между началния и редакционния синоним може да се сведе към съвкупност от плеонастични и брахилогични редакции.

Наистина разясняването на понятието синонимия се оказва с помощта на редактирането напълно възможно, без да се прибегва към понятието значение, но това не означава, че самото понятие значение не може да се разясни с помощта на редактирането. Понятието, назовавано с термина значение, в съвременната ни лингвистика е едно, трябва да се признае, от най-мътните понятия. За това понятие има написани много трудове, значението се смята за единия от двата равностойни по важност обекти на лингвистичните изследвания. Но тъкмо тази презумпция у лингвистите – че езиковият факт има две равностойни по важност страни, формална и семантична – е породила огромна безполезна лингвистична литература.

В изобилната литература, авторите на която имат претенциите, че се занимават със семантически изследвания, т. е. че изследват значенията на изразите, редовно не можем да намерим отговор на един елементарен въпрос: откъде авторите черпят сведения за значенията на изразите?

Когато казват например, че думата е „двустранна единица“, създава се впечатление, че щом е двустранна, изследвачът може да я разглежда и от едната, и от другата ѝ страна, както се разглеждат и двете страни на една монета. Ако двустранността на думата (израза) се прокламира, за да се отхвърлят опитите да се твърди, че една дума може да има повече от едно значение, прокламирането ѝ може да се приеме за теоретически полезно. Но ако постулатът за двустранността на думата (израза) най-мирно съжителствува в едно и също съчинение с „разяснения“, в които се казва, че една и съща дума може да има повече от едно значение, получава се логическа несъобразност, често отбелязвана от внимателни ученици: не може да се твърди за една монета, че има две страни, едната външна, другата вътрешна, а после да се оказва, че вътрешната страна се състои от... много страни.

От тази логически сляпа улица може да се излезе, ако се приеме, че съществуват толкова различни (омонимни) думи, колкото различни „значения“ се постулират за „думата“. Известно е, че такъв изход е бил предлаган неведнъж (между другите и от А. А. Потемнина)². „Монетният модел на двустранността“ в такъв случай става „адекватен“, защото повечето различни монети на една държава от едната си страна са едни и същи, т. е. държавният герб е аналог

2 Срв. Д. Н. Шмелев, Современный русский язык. Лексика, Москва 1977, с. 69.

на „външната страна“ на думата, а страната със стойността, различна за всяка различна монета, е аналог на значението на думата („вътрешната“ ѝ страна).

Но като се разказва за тази аналогия, у учениците веднага се появява въпросът: как разбираме колко са тези „вътрешни страни“ по многообразие? За моментите знаем колко са по многообразие, защото можем да наблюдаваме страните, на които има цифри, а „вътрешните страни“ на думите не можем да видим. Неадекватността на „монетната аналогия“ личи и от поведението на лингвистите. Учениците не може да не забележат, че в различни речници на една и съща дума се приписват различен брой значения, а никъде не можем да получим сведения за това по какъв точно начин лексикографите решават колко значения има дадена дума.

Съществува при това в лингвистиката и по-специално в лексикографията още едно понятие – омонимия, което съвсем замъглява и постановката, и решаването на проблемата за броя на значенията на една дума. В речниците дума например с две значения се представя по начин, различен от начина, по който се представят две омонимни думи, но за тези, които прибягват към услугите на речниците, остава „дълбока тайна“ защо лексикографите в едни случаи представят значенията на едно буквосъчетание като разни значения на една дума, а в други случаи тези значения се разпределят в разни речникови статии, т. е. представят се като значения на разни думи.

И всичките тези неясноти, свързани с понятието, наричано значение, се преодоляват, ако за разясняването на това понятие се използва редактирането. Разясняването може да почне с въпрос „кога ни идва на ум да говорим при работа с някакъв текст за значението на някакъв израз (най-често дума)“. Обикновено учениците се досещат, че за значение на някаква дума заговорваме, когато не я разбираме, и тогава казваме, че не знаем какво означава или че не ѝ знаем значението.

След това от учениците може да се поиска да си представят как в конкретен случай ще получат сведения за значението на определена дума. Да кажем, че не разбира някой думата *седмѝцата* в известното вече „*Родителите ми се качиха на седмѝцата*“. На въпрос „Какво е значението на думата седмѝцата?“ той е вероятно да получи отговор: „*Трамвай номер седем.*“ На „езика на редактирането“ това може да се изрази така: „Ако в съобщението „*Родителите ми се качиха на седмѝцата*“ замениш *седмѝцата* с *трамвай номер седем*, ще получиш разбираем редакционен синоним на това съобщение (разбира се, при условие, че знаеш какво е това *трамвай номер седем*)“.

В този отговор има все още неясноти, но едно е ясно: под значение на един израз (една дума) на практика хората разбират друг израз, който ако замени първия израз в дадено съобщение, ще се получи ясен за реципиента редакционен синоним на това съобщение. В твърдението се съдържат две важни неща. Първото е, че под значение хората разбират не някаква друга, вътрешна, невидима, ненаблюдаема страна на израза (думата), а просто друг израз, също така видим, пряко наблюдаем. Второто е, че изразът, наричан значение, се използва, за да се редактира някакъв по-голям израз, та този по-голям израз да се окаже по-ясен за определено лице.

Специализиращите се в „областта на семасиологията (семантичните изследвания)“, естествено, ще възразяват срещу разбирането на термина значение като израз, част от съобщение, но възраженията им не могат да оборят главния аргумент в полза на тази категоризация на понятието, наричано значение. Под значение на един израз огромното мнозинство от хората, които не се занимават със семасиология, разбират 'друг израз', та по такъв начин излиза, че едно нищожно малцинство „тесни специалисти“ иска да принуди огромен брой хора да почнат да разбират под един израз (под думата значение) не това, което си разбират, а нещо друго, неизползваемо в практиката на езиковото общуване. И трябва да се подчертае, че семасиолозите, които теоретически воюват под значение на един израз да се разбира не пак израз, а разни други, твърде мъгливо съобщавани неща, практически, когато говорят за значения на конкретни думи, са принудени, съзнателно или не, да използват пак думи, макар и оградени от апострофи. На лингвистиката днес е добре известно какво точно семасиолозите искат да се нарича „значение на една дума“ – това е инвариантът на състоянията на всички (или поне на огромното мнозинство) владеещи даден език хора, които състояния са необходими и достатъчни, за да генерират тези хора изрази, съдържащи дадената дума³. Но нали е по-добре за това нещо, което се описва по толкова сложен начин, защото е абстракция от най-висш порядък, да се даде друго название, например *семантика на думата*, а термина значение да продължаваме да употребяваме, както си го употребяват досега – за назоваване на израз, годен да замени дадена дума в дадено съобщение с цел съобщението да стане по-ясно за реципиента.

Заслужава при това особено внимание фактът, че като се разясни терминът значение чрез редактирането, става възможно да се разгърнат изследвания от нов и много плодотворен тип. Ако поставим на много хора (и ученици включително) задача да редактират няка-

3 Срв. *Н. В. Котова*, К проблеме значения высказывания (на материале одного болгарского диалекта). Вестник Московского университета, Серия II, Филология, журналистика. Москва, 1963, 4, с. 71–80.

къв израз, защото някаква част от него няма да бъде ясна на някого, и запишем резултатите от редактирането, чрез съпоставяне на тези резултати (на редакционните синоними) можем да научим много за това как се разясняват (тълкуват) неясни изрази в обществената практика и поучени от наблюденията си да подобрим още много далечните от съвършенство тълкувания на думите в речниците.

Като следим внимателно как редактират учениците и особено като събираме резултатите от редактирането, скоро забелязваме, че чрез редактирането можем да разясняваме и редица лингвистични понятия, които изглеждат нови, защото през последните няколко десетилетия са си сменили терминологичното облекло. Трябва при това да се обърне внимание, че в много случаи създателите на нови термини не осъзнават, че преименуват известни от по-рано понятия. Чрез редактирането става добре видима чисто преименуващата същност на някои от новаторските тенденции в разволя на лингвистиката от последните десетилетия.

Но предварително са нужни още няколко изречения за дейността, която приехме да наричаме *редактиране*, за да не изглежда, че и с термина редактиране се дава ново название на известно, старо понятие на лингвистиката. Подобна дейност в лингвистиката наричат *трансформация*. Независимо от това, че терминът трансформация стана широко известен чрез така наречената трансформационно-генеративна лингвистика (граматика), той не е удобен, за да се означава с него редактирането, защото намеква, че се променя формата на някакво, оставащо едно и също съдържание.

За стилистиката, като наука за редактирането, не може да съществува промяна във формата, която да не съответствува автоматично на промяна в съдържанието, защото, като съвременна наука, днешната стилистика се основава на постулата на диалектическия материализъм за неразкъсваемото единство между форма и съдържание. Когато хората казват, че редактират, те имат съзнанието, че като променят частично един текст, променят го с цел да изменят въздействието му върху реципиента, т. е. променят и съдържанието на текста.

Понякога говорят за *субституция* на някакъв израз в някакъв текст с друг израз. Не е трудно да се забележи, че този зает от математиката термин е удобен да означава само една от разновидностите на редактирането – троповото редактиране (редактирането чрез заместване).⁴ Едва ли си струва труда да правим усилия да

⁴ Сръ. Ю. Д. Апресян, Идеи и методи современной структурной лингвистики (краткий очерк). Москва, 1966, с. 47, 53, 57, 76. Впрочем и другите, често използвани типове редактиране Апресян привежда в книгата си, но ги характеризира като „основни експериментални похвати, прилагани в съвременната структурна лингвистика“ (с. 150). Апресян говори и за още два вида „експериментални похвати“ – трансформация на дадена форма в друга (на „езика на редактирането“ това е тропова редакция на граматически морфемии) и превод (т. е. пак тропова редакция на изрази от един език с изрази от друг език).

заменим житейски понятния термин редактиране, който почти без специални разяснения се осъзнава като название на основното понятие на стилистиката, с изграден от гръцки морфемни термин като *метафразирание*. Съответният глагол в старогръцки означава просто 'превеждам' от един език на друг. Макар че и на превеждането може да се гледа като на вид редактиране, все пак да разширяваме разбирането на термина метафразирание до степен да стане название на редактирането в името на пълна „елинизация“ на стилистичната терминология не е нужно. Преподаването на стилистика, като се използва термин редактиране за назоваване на основното ѝ понятие, показва, че от нов, специален термин за назоваване на редактирането няма нужда. Първото от „новите“ понятия на лингвистиката, които се поддават на удобно разясняване чрез редактирането, е понятието, наричано фонология. Хилядолетия човечеството се е трудило над превръщането на пиктографията в начин за трайно фиксиране на „мимолетните говорни съобщения“. И до ден днешен буквеното писмо остава твърде несъвършена система за такова трайно фиксиране. Когато записваме говореното със средствата, които ни предоставя буквеното писмо, ние, казано на „езика на редактирането“, подлагаме говорното съобщение не само на значителна брахилогизация, но, което е по-неприятно, при записването го редактираме и плеонастично, т. е. внасяме в писмената редакция на говорното съобщение редица съставки, които в него не са налице. Случва се при това да осъзнаваме и още един вид редактиране, когато записваме говора – еналагичното: в записа мястото на някаква съставка от говорното съобщение се оказва различно от мястото ѝ в самото говорно съобщение.

Не означаваме по правило в буквения запис например словните и фразовите ударения, а разделяме текста на думи, т. е. добавяме в него пробели (шпации), на които по правило в говорното съобщение нищо не съответствува. Отбелязваме въпросителната интонация на някои изречения в края им, а в говорното съобщение тази интонация обикновено се свързва с части от изречението, които съвсем не са на края му.

Лингвистите през втората половина на XIX и началото на XX век за нуждите на диалектологията се постарават да усъвършенствуват буквения запис, като намалят броя на сложните редакции на говорното съобщение при превръщането му в писмено, завеща ни от традицията, и стигат до така наречената *фонетична транскрипция*. Но създателите на фонетични транскрипции се ръководят от идеята да отразят в буквените записи различията между съобщения с един и същ морфемен състав, когато такива съобщения изговарят носители на разни диалекти. В резултат възникват твър-

де големи многообразия от букви, без всичките букви на многообразията да се използват при записване на текстове, принадлежащи на един диалект.

А практиката на диалектолозите показва, че и при записване с най-усложнена фонетична транскрипция текстът (буквеният запис) не дава възможност, ако нямаме слухови впечатления от диалекта, да възпроизведем (регенерираме) устно това, което е записано. От друга страна, ако познаваме слухово диалекта, говорно е прекрасно възпроизводимо едно диалектно съобщение даже като разполагаме само със запис по правилата на правописа на книжовния език.

Възникналото разочарование от фонетичната транскрипция подтиква лингвистите към търсене на закономерностите, които дават възможност на читателя да чете, т. е. казано на „езика на редактирането“, да редактира едно писмено съобщение така, че то да се превръща в „пълноценно“ устно съобщение. Но увереността, че записаното по правилата на фонетичната транскрипция устно съобщение е „по-добре“, „по-точно“ записано от същото съобщение, записано „според правописа на книжовния език“, изчезва. И лингвистите, вместо да се заемат да открият причините за непълноценната възпроизводимост на устното съобщение по фонетичната му транскрипция, започнаха да описват не особено сложните съотношения между „правописния запис“ и „фонетичния запис“ на устното съобщение, т. е. редактират едно „фонетично записано“ в „правописно записано“ съобщение и обратното – на „правописно записано“ във „фонетично записано“ съобщение.

Описването на тези редакционни правила, правила, отнасящи се по същество до редактиране на писмени съобщения, не се осъзнаваше обаче (не се осъзнава и до ден днешен от мнозина) като описване на редактиране на писмени съобщения. Живееше се с впечатлението, че това са занимания с устните съобщения. Оттук и названието *фонология*.⁵

Тъй като многообразието на буквите във фонетичната транскрипция е по-голямо от многообразието на буквите в „обикновения запис“, създаваше се впечатлението, че фонолозите работят с така наречените *хомоморфизми*, многоеднозначни съответствия, които в другите науки носеха значително нова информация. Фонологията изглеждаше за мнозина наука, по-сериозна от фонетиката, а на практика завоалираше несъвършенствата на традиционния правопис, като ги представяше във вид на особености на „езиковата система“. Под „езикова система“ се разбираше съвкупност от отношения в естествено функциониращия в устна форма език, а фак-

5 Повече подробности за това: М. Янакиев, Теория орфографии и реч. Сп. Вопросы языкознания, Москва, 1964, I, с. 61–74

тически се изучаваха отношенията между двата типа буквени записи на говора.

Въведени бяха в научния обиход някои понятия, от които практическа полза не се очакваше, но не беше и ясно, че тези понятия може да привлекат до такава степен вниманието на младите лингвисти, та да се получи застой в набирането на нов говорен материал за изследване, въпреки че масовизацията на снабдяването с доброкачествени портативни магнитофони прави събирането на подобен материал значително по-леко осъществимо.

От тези понятия най-опасно за развитието на лингвистиката се оказва понятието, наречено *неутрализация*. На „езика на редактирането“ неутрализацията получава много ясна форма. Във фонетичния запис съществуват такива позиции на някои букви, че при „правописното му редактиране“ буквите се заменят с други букви, без при четенето тези замени да водят до изговорни различия. Един тривиален пример: записаното „фонетично“ *раскош* трябва да се редактира „правописно“, та да се получи *разкош*, но тази редакция (тропова) няма да доведе до промяна в прочитането на думата.

За тези позиции фонолозите казват, че са позиции на неутрализация на някакво различие. В примера позицията пред буквата *к* е позиция на неутрализацията на различието между *с* и *з*. Когато едно различие между четенето на двойка букви се неутрализира често в езиковата практика, фонолозите говорят за „минимално различие“ или обикновено за „минимална опозиция“, като я наричат още „корелация“.

Фактически думата „неутрализация“ в нейния обикновен житейски смисъл не е удобна за назоваване на възможността да редактираме по описания начин „фонетически записани“ текстове с цел да ги превърнем в текстове, спазващи правилата на традиционния правопис. Когато говорим в живота за „неутрализация“, обикновено се разбира действие, което довежда до отстраняване на някакъв признак от някакъв предмет, така че да приемем, че съответният признак просто вече липсва у предмета. Например когато казваме, че сме неутрализирали някакъв кисел разтвор, с това съобщаваме, че разтворът е престанал да бъде с кисел вкус, но без да придобие вкуса на основните (лугавите) разтвори.

За фонолозите неутрализацията на различието е нещо друго. В изговора на думата *раскош* звучността на съгласната пред *к* се осъзнава като „невъзможна“, т. е. буквата *з* пред *к* се изговаря не така, че да не можем да кажем фонирани ли е или не е фонирани консонантът в тази позиция („кисел“ ли е или е „лугав“). Ухото регистрира без съмнение беззвучен (нефонирани консонант). Впечатлението за „неутрализация“ на нещо възниква, както беше по-

сочено, поради особените отношения, които съществуват между традиционния правопис и фонетичната транскрипция.

И неприятното не е в това, че фонологията описва тези отношения. Бедата е в други неща. Фонолозите не си дават сметка, че се занимават със съпоставяне на правописи, и като се заблуждават, че изследват отношенията между „звучащия език“ и неговите писмени регистрации, заблуждават лингвистите изобщо. Науката фонетика не се занимава с изследване възможностите за истинска неутрализация на фонетичните признаци, с експерименталното определяне на възможностите на говорния апарат да реализира в дадена позиция не само единия от „неутрализиращите се“ в тази позиция признаци. Фонетистите днес не могат да ни отговорят на въпроса например, възможно ли е един консонант в дадена позиция да се изговори така, че слухът ни да не бъде в състояние да определи звучен (фониран) ли е или е беззвучен (нефониран). От друга страна, „невъзможността“ някакъв признак да се реализира в определена позиция, когато я формулират фонолозите, по правило не е „фонетична нереализуемост“. Например осъществяването на фониран консонант в позиция пред *к* не е нещо фонетически особено трудно. След малко упражнения всеки от нас е в състояние да произнесе *разкош* с „истинско“, звучно, фонирано *з*. Ако „*з* пред *к* търпи регресивна асимилация по звучност“, „търпи“ я по причини, които днес на лингвистиката не са известни, но фонетиката отдавна не търси тези причини, защото фонолозите създават впечатление, че този тип „търсения“ са от тяхната област, без това да е в действителност така.

Когато чрез редактирането си дадем добра сметка с какво точно се занимава фонологията, разбираме, че пред лингвистиката стоят редица нерешени проблеми като посочените, но стоят „в сянката на фонологията“, макар че фонологията фактически с тях не се занимава. Ако фонетиката продължи прекъснатата от създаването на фонологията традиция да изследва всичко, което е налице в устната езикова практика, като го превръща за нуждите на описанието в буквен запис, използваващ достатъчно голямо многообразие от букви, но без да се заблуждава относно характера на описанието (буквената редакция на устното съобщение, колкото и голямо многообразие от букви да използва, винаги ще си остава дискретизираща, т. е. еналагична), фонологията съзнателно ще стане това, което в момента е, без да го осъзнават фонолозите – наука за редактирането на фонетичната транскрипция на съобщението с оглед то да стане съобщение, записано с по-малко на брой различни букви.

Доколкото обаче фонологичното редактиране на фонетичната транскрипция е брахилогично редактиране, защото е по преимуще-

ство реализиране на хомоморфни (много-еднозначни) съответствия, то трябва да се прави винаги, като си даваме сметка с каква цел се решаваме да се откажем от част от информацията, която носи фонетичната транскрипция на устното съобщение. Въпросът не е маловажен. Аналогични проблеми, наричани понякога „аксиологични“, стоят – и все по-често ще се поставят – и в другите науки. Всяка брахилогия е намаляване на информацията, носена от съобщението, преди то да бъде подложено на брахилогично редактиране. Във философията наричат брахилогичното редактиране, извършвано въз основа на добре зададени хомоморфизми, *абстрахиране от несъщественни различия*. Но там е работата, че във философията характеристиката „съществен (релевантен) – несъществен (ирелевантен)“ се свързва с определена задача.

Във фонологията задачата, от гледището на която един или друг признак може да се обяви за ирелевантен, не се осъзнава, защото не се осъзнава връзката на фонологията с правописа. Обществото е усъвършенствувало хилядолетия писмото, като системно е намалявало многообразието от букви, използвани за записване на устните съобщения. Дали този процес може да се смята за завършен днес, как да се подхожда обективно към твърде често предлаганите от малко компетентни хора изменения в правописа – ето генералната задача, от гледището на която фонологията трябва да определя уместността на абстракциите си, ирелевантността на „снеманите“ при фонологичното редактиране на фонетичната транскрипция различия (опозиции, корелации).

За съжаление възникналите в рамките на фонологията начини за опериране с езиковата материя, характерът на които се разкрива, когато погледнем на тях като на свързани с редактирането, обеднявания на информацията, носена от фонетичната транскрипция на устното съобщение, бяха „взети на въоръжение“ от лингвисти, теоретизиращи върху описването на по-значителни по обем съставки на съобщението, и в резултат се получи нова редакция на старите училищни граматика на латинския език, редакция, в която имаше повече съобразяване с логиката, но на описвания език се гледаше, гледа се и сега още като на... мъртъв писмен език.

Така възникна направлението, което наричат *структурализъм*, защото всички структуралисти се стремят да описват това, което наричат „структура на езика“. Тъй като под „език“ на практика всички лингвисти разбират съвкупност от писмени съобщения или някаква редакция на тези съобщения, макар на теория да не признават това, за структурата на езика може да се добие представа по структурата на съобщенията, принадлежащи на този език. На „езика на редактирането“ не е трудно да се разясни какво е това,

което структуралистите наричат *структура* на съобщението (има се пред вид писмено съобщение; до устното съобщение структуралистите се добират само чрез твърде скъпо струващото посредничество на писменото).

Въпреки че някои лингвисти съзнават фактичката несамостоятелност на значителен брой отрязъци на съобщението, започващи с главна буква и завършващи с точка или със знак, равностоеен в това отношение на точката (удивителна, въпросителна)⁶, и в училищната практика, и в трудовете на най-авторитетни структуралисти тези отрязъци, наричани „(самостоятелни) изречения“, са основните цялости, в които се търси структура.

Търсенето на структурата на израза, който, както беше посочено, не е по-голям от едно (самостоятелно) изречение, представлява усъвършенствуван аналог на това, което в училище се нарича синтактичен разбор. Още в древна Гърция започват да разработват методи за особен вид плеонастично редактиране на изречението, които се състоят в това, че след като се произнесе (прочете) наизустено (записано) изречение, някои негови части се заменят с определени типове изрази, наричани „(синтактични) функции на заменяните части“. „Внедрявани“ още от началните години на обучението, превръщани в добре вкоренени по време на детството навици, демонстрирани хилядолетия чрез удобни (само чрез удобни!) примери, тези методи създават илюзията, че показват непоклатими истини относно строежа (структурата) на кое да е съобщение на кой да е език.

Ето как изглежда резултатът от плеонастичното редактиране, наричано „синтактичен разбор (анализ)“ на вече цитираното изречение *Родителите ми се качиха на седмйцата*: „Родителите ми се качиха на седмйцата. Кой се качи на седмйцата? *Родителите ми* – подлог. Какво направиха родителите ми? *Качиха се* – сказуемо. На какво се качиха? *На седмйцата* – непряко (косвено) допълнение“. Ако сега подложим този плеонастичен редакционен синоним на „анализираното изречение“ на брахилогична пък редакция с цел да „изчистим“ от този многословен синоним всичко, принадлежащо на началния синоним, и всички въпросителни изрази, които се смятат само за „дидактични посредници“, ще получим словосъчетанието „Подлог – сказуемо – непряко (косвено) допълнение“, което наричат „синтактичен строеж“ или „синтактична структура“ на „анализираното изречение“.

Може да изглежда, че в показаното чрез примера не се разкрива „същността на метода за синтактичен разбор“. Но в метода освен посочените въпросителни изрази – „дидактични посредници“, които са единствената му сигурна опора в „езиковата материя“, нищо

6 Срв. В. А. Звегинцев, Предложение и его отношение к языку и речи, Москва, 1976, с. 185–188.

друго „съществено“ от лингвистично гледище и няма. На въпроси като „Защо *родителите ми* е подлог?“ истински задоволителен отговор в училище не се дава. Ако отговарят, че подлогът „се съгласува със сказуемото“, веднага може да се запита защо в изречението „Баща ми и майка ми се качиха на седмьцата“ подлозите са *баща ми* и *майка ми*, въпреки че не са съгласувани със сказуемото „по число“. Ако се възрази срещу това възражение, като се посочи, че е важно съгласуването „по лице“, може да бъде даден друг пример, в който единият от подлозите не е съгласуван и „по лице“ със сказуемото: „*Аз и баща ми* се качихме на седмьцата“.

Когато се опитват да си дадат сметка какво е основанието да стигаме до едни и същ редакционен синоним както при синтактичния разбор на „*Родителите ми се качиха на седмьцата*“, така и при синтактичния разбор на „*Баща ми и майка ми се качиха на седмьцата*“ или на „*Аз и баща ми се качихме на седмьцата*“, т. е. до една и съща синтактична структура – „подлог – сказуемо – непряко (косвено) допълнение“ или в международна терминология „субект – предикат – индиректен обект“, стигат до резултат, който изисква да се въведе ново понятие, наречено „ядрена синтагма“, разновидност на която е и „ядреното изречение“⁷.

И отново, като викнем на помощ редактирането, понятието „ядрена синтагма“ става ясно за учениците. „*Родителите ми се качиха на седмьцата.*“ и „*Баща ми и майка ми се качиха на седмьцата.*“ имат една и съща синтактична структура, защото се възприемат като *трансформ(ации)* на една и съща ядрена синтагма, синтагмата „*Те се качиха на седмьцата*“. На „езика на редактирането“ това означава, че даже цитирани изречения се осъзнават като редакционни синоними на един и същ реставриран от реципиента начален синоним, който експлицира (прави видима) общността, еднаквостта на структурата (строежа) на двете, външно различни синтагми (изречения).

Че човек разбира изразите, като ги редактира „реставрационно“, е по същество материалистическа мисъл, но остава неясно как се оформя списъкът на „ядрените синтагми“. Би трябвало да се очаква, че лингвистите ще се опитат да извлекат този списък от огромното, практически (но не и теоретически!) безкрайното многообразие от синтагми, срещащи се в езиковата практика, чрез някакво конкретно изследване, чрез наблюдаване на тази практика. Естествено е при това да се допусне, че във втората половина на ХХ век, век на тържество на математико-статистическите методи за обработване на резултатите от наблюдения върху големи мно-

7 Терминът ядрено изречение (Kernel Sentence) е на *Зелиг Харис* (вж. *Z. S. Harris, Co-Occurrence and Transformation in Linguistic Structure. В сп. Language, 33 (1957), с. 283–340.*

гообразия от факти, „ядрените синтагми“ ще бъдат извлечени от езиковата практика по признака „честота на синтагмата“.

Но неочаквано бързото усъвършенстване на електронната изчислителна техника, което позволи редица математически задачи да се решават успешно, макар и не така, както ги решават хората, а по удобен за техническите устройства начин, просто замая главите на някои математици и някои лингвисти. В резултат лингвисти и математици се заеха да разработват програми, с които да покажат, че „машината“ може да решава задачи, възникващи в езиковата практика и решавани до сега от хора, но да ги решава не така, както ги решават хората, а както на машината е удобно.

Разработването на такива програми се обособи постепенно в дял на науката за езика със свое название – *приложна лингвистика* (по аналогия на „приложна математика“). Впрочем това название „задължава“ лингвистите приложници да се занимават с много повече въпроси от въпросите, отнасящи се до съставянето на програми за автоматично търсене и подреждане на езикова информация, която се съдържа в малки количества в големи текстове. Съвсем е естествено да се мисли, че всеки, който се занимава с писане на учебници, и то по всички учебни дисциплини и за всички възрасти, е (или по-скоро трябва да се чувствава) работник в областта на приложната лингвистика.

Уви, такова съзнание авторите на учебници нямат, но не това е важно тук. Тук е важно, че като заеха от лингвистите приложници идеята за разграничаването на два вида изрази в съобщението – заслужаващи внимание и незаслужаващи внимание, голям брой лингвисти теоретици започнаха да се занимават само със „сондиране“ на собствения си идиолект, замениха „приложната“ характеристика на изразите, „заслужаващи внимание“, със завещаната от древната схоластика характеристика „правилни“, ограничиха по този начин обекта на интересите си и най-усърдно чрез чертежчета на хартия, прилични на схема на коренната система на дърво, популяризират как може да изглежда (обърнете внимание: не как изглежда, а как може да изглежда!) „генерирането (пораждането)“ на определено „правилно“ изречение в езиковата практика.⁸

На добре запознат с традициите на училищния синтаксис преподавател тези чертежчета не носят нова научна информация в пунктовете, в които „се разклоняват“ словосъчетания на части, състоящи се от цели думи. На по-малко подготвен преподавател и особено на учениците те обаче биха помагали да осъзнаят абстрактно, че структурата на една синтагма (словосъчетание, изре-

⁸ Открито заявява това най-популярният днес лингвист теоретик в света Н. Хомски, създател на „генеративната лингвистика“. Вж. по-подробно по този въпрос коментара на В. А. Звегинцев в книгата, цит. в бел. 6 по-горе, с 31–32.

чение) представлява строга последователност от (най-често) плеонастични редакции на един начален синоним, че изречението се състои от два блока например и всичките му думи не са направо „части (членове) на изречението“, а са „части на определени части от изречението“, като при това не е възможно една, коя да е дума да принадлежи едновременно към две различни по-големи части на изречението. Но построяването на една генеративна схема на изречение изисква много време, (макар че „се строи“ по твърде лесни за усвояване правила) и в резултат се получава слабо прегледна, а силно плеонастична редакция на изречението, при това в две измерения.

Наистина плеонастичното редактиране прави израза по-ясен и идеята да се разясни неговата структура, като се покаже как той се поражда в съзнанието, т. е. през какви етапи минава намерението да съобщим нещо, за да се превърне в реално съобщение, е похвална. В реализирането ѝ обаче у генеративистите има недоразработени детайли, което пречи да се получава един и същ редакционен синоним (генеративна схема) на едно и също изречение даже когато редактират изречението съвсем близки по начин на мисленето привърженици на генеративната лингвистика.

Ето защо синтактичната структура на синтагмата в училище е по-удобно да се разяснява чрез малко усъвършенствуванa система от подчертавания, отчитаща само действителните постижения на генеративната лингвистика, а не чрез генеративните схеми. Подчертаванията са също плеонастично редактиране на израза, но имат предимството, че не ни откъсват от началния синоним, т. е. от анализирания израз така, както прави това символиката на генеративистите.

А усъвършенствуването, нужно, за да стане подчертаването истински разяснител на синтактичната структура на израза, е действително малко. Трябва да се подчертават не отделни думи, а целите „блокове, панели“ (думи или словосъчетания), от които се състои синтагмата и които са на всеки етап от анализа само два. После, чрез добавъчни черти, вътре във всеки „блок“ се отличават поясняемо от пояснения, но пак „блоково“. Важно е да се изтъкне, че при такъв начин на подчертаване синтактичният анализ може да се прекрати на всеки етап, без да останат части на анализирания израз с неопределено място в синтактичната му структура (неподчертани).

Например „Родителите ми се качиха на седмьцата“ при такова блоково подчертаване ще изглежда на първия етап от анализа така:

Родителите ми се качиха на седмьцата.

На втория етап от анализа, ако приемем да подчертаваме поясненията с добавъчна „пунктирка“ (ще се абстрахираме в момента от често твърде неясните различия между „определение“ и „(косвено) допълнение“), „редакционният, синтактично структуриран“ синоним на изречението ни ще изглежда „по-разкрасен“:

Родителите ми се качиха на седмичката.

Синтактичният разбор изглежда доведен до край. Всички думи са подчертани, т. е. определена им е синтактичната служба в изречението... Но *структурата* на изречението съвсем не е разкрита „докрай“!

За добре запознатия с традициите на училищния синтактичен анализ, но и критично, трезво мислещ преподавател лингвист интересни са тъкмо продълженията на анализа, предлагани от лингвистите теоретици, „пунктовете от генеративната схема“, в които при разклоняването се разделят думи на части или пък израз се разделя на част от дума и друга дума заедно с останалата част на разделената дума.

Така генеративистът без всяко съмнение ще раздели *качиха* на „глагол(-на основа)“ и „спомагателен глагол(-ен форматив)“, т. е. ще постъпи с *качиха* като със сложна глаголна форма от типа *ще чета* или *чел съм*. Нещо повече! Крайната гласна *a* в *качиха* е морфема, която отнася глаголното действие към множество вършители, уточнено от *родителите*. Следователно имаме основание да разглеждаме тази морфема *a* като по-здраво свързана с *родителите*, отколкото с непосредствено пред нея стоящото *качих*. И... синтактичната структура на изречението започва да изглежда друга и на вече уж завършените етапи от разбора. И... става понятно защо генеративистите се отказват да регистрират резултатите от анализа си чрез материалните морфемни, съставки на анализираното съобщение. За теоретика лингвист, който сам си подбира за анализ изрази, удобни за теорията му, символите, които означават факти, съществуващи по презумпция „дълбоко в съзнанието на информатора“, създават видимост, че „някъде дълбоко в съзнанието“ съставките на структурата на израза са компактни, а после, при изплуването си на „езиковата повърхност на съзнанието“ се разсейват из израза, размесват се с компонентите на други негови съставки, сякаш за да направят израза по-труден за разбиране от страна на реципиента.

Тази представа за генерирането на изрази от човешкия мозък е малко вероятно да получи експериментално потвърждение. Ако приемем, че начините, по които хората редактират съчиненията

си, може да служат като наблюдаем аналог на процесите, генериращи в мозъка съобщенията, експериментално потвърждение чрез наблюдения върху редактирането ще получи обратна теза: когато редактира, човек се стреми да „събере на едно място“ (чрез еналагични редакции) части на съобщението, стоящи на различни места, но свързани („тематично“ или „синтактично“); вероятно е подобни компактизации на първоначално дистантни компоненти на генерираното съобщение да стават и в мозъка ни.

В работата на генеративистите рационалното е, че „на повърхността“, т. е. в звучащото съобщение (по-точно: в запис на звучащото съобщение), има материално раздалечени (дистантни), но осъзнавани като свързани съставки (морфеми). Когато се разкрива чрез синтактичния разбор структурата на израза, тези дистантни връзки трябва да се направят видими, ясно видими. Генеративните схеми не ги правят достатъчно ясно видими.

А чрез подчертаването (в усъвършенствувания му вид) „връзки на разстояние“ по принцип може ясно да се показват. Изречението „*Качиха се родителите ми на седмичката*“ учениците без колебания подчертават така, че съвсем ясно личи дистантната връзка между двете разделени от подлога части на сказуемния блок.

Качиха се родителите ми на седмичката.

Непривично, но не и неясно би изглеждало също така подчертаване, чрез което крайното *a* на *качиха* да се покаже като част от подлога:

Родителите ми се качиха на седмичката.

Даже в усъвършенствувания си вид обаче подчертаването не може да даде нагледна представа за „цялата структура“ на анализирания съобщение, макар то да е по размер от порядъка на едно съдържащо така наречените „разширени части“ изречение. „Цялата структура“ на изречението съдържа разчленявания от много степени (етапи), разчленявания, които са много повече, отколкото са прегледно представимите чрез различни подчертаващи линии.

Проникнем ли с анализа си „вътре в думата“ (а видяхме, че, както говори опитът на генеративистите, това е неминуема крачка напред в развоя на знанията за структурата на израза), броят на етапите на разчленителния процес веднага нараства до не по-малко от десетина. Ще бъдат следователно нужни десет вида линии, ако може, с ясна йерархия по външност!

„За щастие“ лингвистиката днес не е още в състояние да аргументира последователността от толкова етапи в анализа на изречението. „По принцип“ се знае, че анализът може да се продължава „вътре в думата“, че трябва да се реализира „етапно“. Но „от къде до къде се простират“ аналозите на поясняемото и на пояснението в пределите на думата, лингвистите не знаят.

„За нещастие“ обаче лингвистите не се и стремят особено да узнаят това. Защищава ги от този тип стремежи щитът на едно понятие, което наричат с разни названия – *ниво*, *равнище* (*уровен*), *стратум*. Синтактичният анализ се завършва, когато се определят „функциите“ на всички „пълнозначни“ думи. Така наречените „служебни думи“ и дори някои местоименни и глаголни форми (енклитичните) не се смятат за отделни единици „на синтактично равнище“, не се удостоверяват, така да се каже, със синтактичен чин, т. е. не се поставя въпросът, дали изпълняват служба на пояснение (подчинена синтактично част) или на поясняемо (подчиняваща синтактично част) от едно словосъчетание, в което освен тях има и „пълнозначна дума“.

Случвало се е ученик да зададе въпрос, каква синтактична служба изпълнява *Червените* в заглавието *Червените ескадрони*. Учителят без всякакво колебание отговаря: „*Червените* е съгласувано определение на *ескадрони*“. Няма следователно съмнение, че *Червените* е пояснение (подчинена синтактично част), а *ескадрони* – поясняемо (подчиняваща синтактично част). Но зададеният от ученик по време на един образцов урок въпрос „В заглавието *На нивата* коя от двете думи е пояснение и коя поясняемо?“ постави в неловко положение не само учителя, но и десетина университетски преподаватели лингвисти, които присъствуваха на урока и взеха участие в обсъждането му в учителската стая след края на часа.

Отговорът, около който се обединиха лингвистите при обсъждането, беше, че отношението между *На* и *нивата* не е синтактично отношение, а отношението „поясняемо – пояснение“ е отношение от синтактичното равнище на анализа. Но ако въпросът на ученика беше формулиран „по-лингвистично“, този отговор явно не би задоволил никого. Ако ученикът имаше опитността на лингвист, той би могъл да зададе въпроса си така: „Коя от двете думи *На* и *нивата* е аналог на поясняемото в едно хипотактично словосъчетание?“

Понятието, назовавано с термина *равнище*, е нужно на лингвистиката, защото се показва, че съществуват аналогии в отношенията между съвсем кратки изрази и отношенията между значителни по размер изрази. Тези аналогии би трябвало да ни помагат да се ориентираме в отношенията между по-слабо проучените кратки изрази (частите на думите, морфемите) въз основа на знанията, по-

лучени чрез по-отдавна започнатите изследвания на отношенията между по-големите изрази (думите и словосъчетанията).

А някои лингвисти използват термина *равнище*, за да се откажат да мислят за отношенията между по-слабо проучени типове изрази, което съвсем не е в стила на изследванията в другите науки днес, изследвания, търсещи аналогии не само в отношенията между по-слабо проучени и по-добре проучени обекти в рамките на една наука, но и в отношенията между обектите на различни науки. И такива аналогии понякога помагат не само за разбирането на отношенията между по-слабо изучените (обикновено по-малки по размер обекти). Понякога такива аналогии разкриват неподозирани по-рано свойства и на отношенията между по-добре изучените обекти (обикновено по-големи по размер и поради това по-лесно наблюдаеми).

Потърсим ли аналози на поясняемото и пояснението в съчетания на служебна със „самостояйна“ (пълнозначна) дума от типа „*На нивата*“, ние биваме подтикнати да осъзнаем, че в „пълноценните хипотактични словосъчетания“ (като „*Червените ескадрони*“) пояснение, т. е. синтактично подчинена част е обикновено тази, която авторът на съобщението оценява като носеща повече информация от поясняемото. Само че при изговарянето на „пълноценните хипотактични словосъчетания“ авторите им показват чрез така нареченото фразово ударение коя част очакват реципиентът да оцени като по-информативна, защото смятат, че „автоматично“ реципиентът не би могъл да се ориентира. А в съчетания на служебна дума със „самостояйна“ служебната дума по правило е неакцентувана. т. е. изпълнява ролята на поясняемо. Но това не означава, че реципиентът автоматично въз основа на „неакцентуваността“ на служебната дума съди за малката ѝ информативност – критерият „по-малък размер“ е по-надежден.

„Вътре в думата“ отношенията между морфемите приличат повече на отношенията между служебна и пълнозначна дума, отколкото на отношенията между пълнозначни думи. Окончанията са по правило много по-кратки от основите, които очевидно са по-информативни, като при това тук, поне на пръв поглед, говорещият не е властен да мени акцентуваността или безакцентността с оглед да покаже кое е важно и кое не в думата.

Като разчленяват основите на думите (тъй като все пак основообразуващите афикси обикновено са по-кратки от корените), лингвистите живеят с впечатление, че корените са „по-важни“, т. е. по-информативни, но това впечатление в някои случаи (когато коренът е много чест, например *ем*, а афиксът не е от най-честите, например префиксът *под* е няколко пъти по-рядък от *ем*) може да

подведе – размерите на корените и афиксите, както и размерите на пълнозначните думи, малко се различават. Оказва се следователно, че „вътре в словната основа“ се срещахме със структурни отношения, които приличат повече на отношенията между пълнозначните думи, отколкото на отношенията между основите на думите и окончанията на думите.

А по-нататък? Може ли да се смята, че като се стигне до корените и афиксите, лингвистиката трябва да разчита, че е стигнала до елементарните, т. е. безструктурни частици на езиковата материя? Не, решително не! Причината за отрицателния отговор не е само от общофилософски характер – диалектиката отхвърля съществуването на абсолютен предел в дробимостта на материята, а езикът е материален. Причината е и във вече натрупаните от лингвистите факти, които съвсем конкретно показват, показват го отдавна, че и корените, и редица афикси са сложни езикови образувания, състоящи се от несъмнени смислоносещи компоненти.

Няма съмнение, че поне за един фонетичен (диференциален) елемент – диезността (палаталността, мекостта) – може да се говори като за безспорен смислоносител, а не смислоразличител. Например в глаголната форма *топля* „мекостта“ на *л* (по-точно, произнасяната симултанно с *л* диезност) не е налице в думата, за да я оразличи от прилагателното *топла*, а представлява аломорфа на тематичния суфикс *и*, характеризиращ глаголите от така нареченото *и*-спрежение.

Само че вземем ли под внимание възможността в съобщението едновременно да се сигнализира за повече от една морфема, ще трябва да признаем съществуването и на съвсем друг тип структури в езиковата материя, структури, които е удобно да наричаме статистически и които представляват основата на така наречената „коннотативна“ (или по-добре „стилистическа“) съставка на съобщението. Макар че и стилистическата структура на съобщението се поддава на разясняване чрез редактирането, разглеждането на този тип разяснения тук ще бъде спестено на читателя. Дадените примери за възможностите редактирането да се използва като удобно средство за разясняване на лингвистични понятия, струва ми се, са достатъчни, за да обърнат внимание върху перспективността на този досега рядко прилаган в учебната практика разяснителен похват.